

Miti in legende amazonskih ljudstev

Ljudje po znanstvenih teorijah naseljujejo področje amazonskega porečja približno od konca zadnje ledene dobe, torej deset do dvanajst tisoč let. Na oba ameriška kontinenta naj bi se naseljevali iz Sibirije prek Beringovega preliva, iz Malezije prek Polinezije in iz Oceanije. Rekonstrukcija indijanske predzgodovine v Amazoniji temelji na odkritjih petroglifov in lončevine na različnih področjih pragozda. V spodnjem delu toka Orinoka, v spodnjem in srednjem delu Amazonke, v bazenu Paran  in v vzhodni Boliviji so našli izdelke iz gline, lončevino, orodje in orožje, na otoku Marac  pa antropomorfne  zare. Najnovejša odkritja in metode datacije so omogočile restavracijo desetih tisočletij amazonske civilizacije, ki je tako starejša od vsem znanih imperijev Inkov, Majev in Aztekov. Še posebej so se arheologi posvetili ostankom vaz s področja Santar m, petroglifom podandske Amazonije z miti nimi upodobitvami atavisti ne anakonde, jaguarja, ka e in pol človeških, pol ribjih figur, podobnih tistim na drugih skulpturah in keramiki. Področje Saimapata v zahodni Amazoniji predstavlja povezavo med gorskimi in ni inskimi ljudstvi. Tam skala z 12 000 kvadratnimi metri površine z vklesanimi antropomorfnimi in zoomorfnimi formami, med katerimi se odpirajo ni e in kjer so izkopali mestna sredi a in izsu evalne kanale spiralnih oblik, spodbija teorije, ki so veljale v preteklosti, namreč o smereh migracij in kulturnih vplivih andskih področij na amazonska ljudstva, in podpira hipotezo, da so ravno ta slednja razvila tehnično napredno civilizacijo  e mnogo pred inkovskim imperijem. O tem pričajo fotografije, ki jih je posnel satelit Landsat, na katerih so v divjini odkrili starodavne intenzivne kulture, umetna jezera in namakalne kanale za pridelavo koruze in manioke. Ta tipično andska pridelka sta bila torej prisotna v Amazoniji mnogo prej, preden sta se razširila po ostali Južni in Srednji Ameriki.

Amazonsko porečje torej ni bilo poseljeno le z majhnimi, divjimi in primitivnimi plemeni, temveč so v njem  ivеле velike, dobro organizirane skupnosti. Prvi evropski obiskovalci so našli večje in manjše, pogosto utrjene vasi s cestami, ki so povezovalе urbani center in obdelovalna polja. Carvaj l je poročal o »številnih skupnostih Indijancev«, katerih naselja so se razprostirala vzdolž Amazonke včasih tudi neprekinjeno pet milj. C. de Acun a in A. de Rojas sta poleg goste naseljenosti poudarila razvitost trgovine in raznolikost blaga: orožja, orodja, vaz, umetni skih predmetov in prehrambenih izdelkov. Pleme Omagua je imelo na primer zelo funkcionalne podkletene hiše,

poznali so tehnike obdelave polj, obiranja in shranjevanja pridelkov in postavljali so gomile, povezane z umetnimi nasipi, ki so se vili tudi sto kilometrov daleč. Tako kot Tapajos niso gradili kamnitih hiš, njihova mesta pa so štela tudi več deset tisoč prebivalcev, ki so se ukvarjali s trgovino in različnimi vrstami rokodelstva, imeli so kompleksno politično in versko organiziranost hierarhičnega tipa in bili so podložni zvezni avtoriteti plemena. Imeli so obredne in astrološke koledarje in presenetljivo bogato mitološko dediščino v primerjavi s skromnostjo tehnoloških pripomočkov, ki so jih imeli na razpolago. Niso poznali ne železa ne pisave in z ustnim izročilom so si predajali bogate svetove simbolov skupaj z legendami plemena, tehnikami namakanja in praktičnimi navodili izkoriščanja okolja glede na naravne cikle njegovih virov. Odsotnost abecede s semantično vrednostjo so nadomestili z drugimi oblikami izražanja: keramiko, lončarstvom, tkanjem, petroglifi, poslikavami teles ... Še dandanes komunicirajo staroselci znotraj posameznih združb in med različnimi plemeni z na telesa naslikanimi znamenji s kompleksno simboliko.

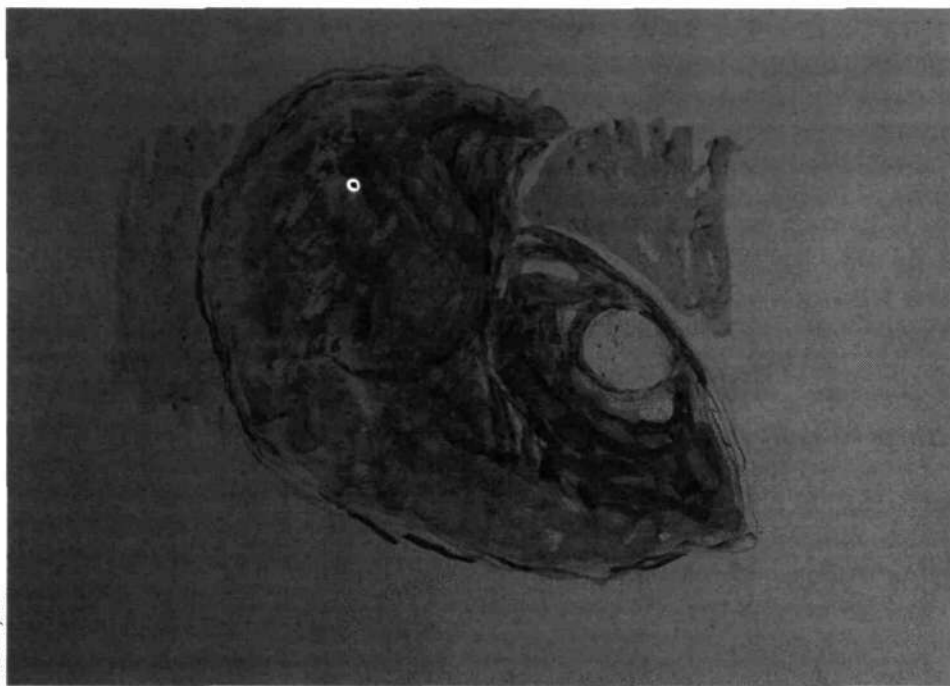
Družina je temelj vsake oblike združevanja. V mnogih primerih je zaradi raznovrstnosti oblik sobivanja težko določiti vrsto družinskega ustroja, ki naj bi se mu prilagodila cela etnična skupina. Na splošno je razširjena prepoved zvez med bližnjimi sorodniki. V nekaterih plemenih so zakonske zveze urejene po eksogamnem principu, ki določa poročanje s posamezniki iz drugih skupin, v drugih pa prevladujejo endogamna pravila, ki dovoljujejo zakonske zveze le med člani plemena. Včasih je dedovanje urejeno po očetovi strani, včasih po materini. Družina plemena Jivaros je poliginična, plemena Guaraní je patriarbalna, pri Asurinih in Karajajih lahko najdemo istočasno monogamijo, poligamijo in poliandrijo ... Že od ranih let so Indijanci posvečeni v proces socializacije, in ker ni razlik med biološkim razvojem in socialno zrelostjo, soupada začetek pubertete z vstopom v svet odraslih. Fantje se tako po navadi poročijo pri petnajstih, šestnajstih letih, takoj ko so sposobni sami oditi v lov in ko so prisostvovali vsaj enemu izkrčevanju obdelovalnih površin. Število otrok je po navadi omejeno na dva, ker lahko v primeru sovražnikovega napada vsak od staršev vzame enega in pobegne. V družinah prevladuje očetovska avtoriteta ali v vsakem primeru prevlada moških, legende o njihovi preteklosti, ki so jih potrdile tudi kronike prvih raziskovalcev, pa govorijo o primerih matriarhatov.

V svojem s pragozdom zlitim bivanjem so Indijanci razvili zelo kompleksno mitologijo in kozmogonijo. Njihova religioznost je v odsotnosti kulturne homogenosti v Južni Ameriki presenetljivo enotna ne glede na področje, kjer pleme živi. Sporadičnost človeškega obrednega žrtvovanja, ki je bilo v določenih oblikah prisotno pravzaprav le na skrajnem zabodu Amazonije, na meji z inkovskim imperijem, zopet spodbija tezo o kulturnem in religijskem vplivu Inkov na pragozdna ljudstva. Povsod je prisoten šamanizem, skupaj s praktičnimi magijami, ki niso vedno povezane z vrači. To priča o povsem

specifični religioznosti, ki bi je ne mogli označiti kot intenzivno vero v eno ali več superiornih bitij, od katerih se čuti človek odvisen in je predmet kultov, za katere so značilni rituali in molitve. To pa ne pomeni, da staroselske kulture Južne Amerike ne verjamejo v obstoj nekega nadnaravnega bitja; včasih ga enačijo s soncem, mesecem, zvezdami in različnimi vremenskimi pojavi, kot so dež, blisk in grom, ki jih pogosto postavljajo v jukstapozicijo, včasih pa ga vidijo kot demiurga, stvarnika, figuro božjega kreatorja sveta in gospodarja človeštva, mitičnega heroja ali plemenskega prednika, ki je ljudi naučil poljedelstva, lova in ribolova. V kozmogoniji večine plemen je v takšni ali drugačni obliki prisoten stvarnik, v nekaterih primerih (Tupí, Caribí) pa lahko govorimo celo o elementih monoteizma, saj je stvarnik hkrati tudi vrhovni Bog, ki vlada nad nižjimi božanstvi, ki največkrat personalizirajo različne aspekte tega bitja. Čeprav amazonski bogovi sprejemajo v svoja bivališča duhove umrlih, jih živi ljudje posebej ne zanimajo. Miti poudarjajo predvsem povezavo med stvarnikom in kozmosom, katerega del je človek; pripovedujejo genezo sveta, na katero vežejo fizično pojavnost in vedenja posameznih živali, ki so bile predhodnice stvaritvi Indijancev in so včasih zaključevale delo kreacije; spominjajo na čase, ko so živali in zvezde s človeškimi lastnostmi živele v pragozdu, in na velike kataklizme, povzročene zaradi razpada primarne, povezane skupnosti; obujajo nekdanje in pozneje prekinjene povezave med zemljo in Zgornjim svetom po magičnem drevesu življenja, katerega podrtje je rodilo smrt, pa tudi reke, dež, sadeže ... Pogostokrat se v njihovih legendah spopadata Dobro in Zlo, polbogovi in zli duhovi, nasproti Zgornjemu svetu, sedežu dobrohotnih bogov, obstaja Spodnji svet, poseljen s hudobnimi škrti in demoni z grozljivim videzom, ki človeku povzročajo nesreče in bolezni. Zabvaljujoč svojemu splošno razširjenemu politeizmu, so bila indijanska plemena v glavnem pripravljena sprejeti sporočilo evangelija; to potrjuje trditev očeta Acune, da Amazonci sicer verujejo v mnogo bogov, ne verjamejo pa vanje toliko, »da ne bi spoznali, da lahko obstaja en glavni«. Kmalu so plemena, ki so imela pogoste stike z misionarji, identificirala svoje vrhovno božanstvo s krščanskim bogom. To se je zgodilo bogu Tupa, demonu groma plemen Tupí in Guaraní, Karusakaybéju, očetu Mundurukújev, Kanobi, mitičnemu predniku Warraujev, Momí, glavnemu bogu Witotov ... Zato je dostikrat v današnjih verovanjih težko razlikovati med tem, kar je izročilo najstarejše tradicije, in tem, kar je posledica pokristjanjevanja in celo vpliva verovanj afroameričanov, na drugi strani pa je mogoče v absolutnem pomenu določiti avtentičnost nekaterih posebnosti, za katere se na prvi pogled zdi, kot da bi izhajale iz kontaminacije indijanske mitologije z vero, ki so jo prinesli belci: na primer kreacija ženske iz rebra moškega ali brezmadežno spočetje demiurga.

Prvi kronisti, ki so pisali o indijanskih tradicijah, so bili presenečeni nad prisotnostjo konceptov in tem, sorodnih bibličnim: veliki potop, preživetje duše po smrti, obstoj nadzemeljskega sveta, zabeležili pa so tudi prakse in rituale,

ki so bili analogni njihovim zahodnim: čiščenje z blagoslovljeno vodo, uporaba kadil za odganjanje zlih duhov, post, popolna ali občasna spolna vzdržnost, obstoj združb, posvečenih božjemu služenju. Božansko bitje, ki mu indijanske kulture pripisujejo nadzor nad divjadjo in ga povezujejo z najbolj cenjeno užitno rastlino ali pa plodnostjo polj, dandanes v religiozni zavesti amazonskih ljudstev ne zavzema tistega izstopajočega mesta, ki ga je po vsej verjetnosti imelo v predkolumbovskem času. Kronike prvih raziskovalcev govorijo celo o templjih s podobami božanstev in organiziranimi kulturi. Nedavna odkritja kipov, nekaterih na visokem umetniškem nivoju, ki upodabljajo božanstva in duhove prednikov, pričajo, da so bile v Amazoniji svete skulpture iz lesa, kamna, terakote in bombaža, ki so pogosto vsebovale človeške kosti, veliko bolj razširjene, kot so dandanes. Na teh dognanjih ni pretirano postaviti hipoteze o obstoju stabilnega kulta, ki je bil v predkolumbovski dobi mnogo bolj razširjen, kot je danes, in njegovem postopnem slabljenju zaradi prisilnih migracij in nenadnih izselitev vasi, v katerih so Indijanci živeli. Tako so preživele le tiste oblike izražanja verskih čustev, ki so jih amazonska ljudstva lahko odnesla s sabo v njim določena domovanja, skupaj z miti in legendami, ki še vedno sestavljajo substrat njihove kulture in predstavljajo obdelavo neprekinjenega dialoga med človekom in naravo: četudi so zaradi motečega vpliva belcev in posledične kulturne involucije mnogi rituali izgubili svoj prvotni pomen in je svete plese le še težko povezati z nekdanjimi verovanji.

Ozemljitev

Poleg nadnaravnega bitja je vsem plemenom na tem ogromnem področju skupen šamanizem, tehnike, ki jih uporabljajo šamani različnih plemen, pa so si presenetljivo podobne. Šamanom, ki jim pravijo *piai*, je priznana sposobnost stopanja v stik z duhovi, ki jih le oni lahko kontrolirajo, v veselje, naseljeno z misterioznimi bitji, ki se jih drugi izogibajo in imajo pred njimi nedefiniran strah. Obkroženi z avro strahospoštovanja zaradi nadnaravnih moči, ki so jim pripisane, uživajo znotraj plemenskega okolja in pogosto tudi zunaj njega nesporen prestiž in so v nekaterih plemenih tudi religijska in politična avtoriteta. Toda pozicija šamana je hkrati privilegirana in marginalna zaradi intenzivnosti mističnih doživetij, ki spremljajo njegovo življenje. V mnogih primerih je tam, kjer je podoba Kristusa zamenjala mitičnega heroja ali nadnaravno bitje, krščanskim svetnikom dana vloga njegovih šamanov. Šaman prakticira tehnike, ki izvirajo izključno iz njegovih magičnih moči, ne pa iz formalnih tradicij. Pravzaprav je svoboden v dopolnjevanju svojih znanj, neodvisen od ustaljenih ritualov in tudi njegovi odnosi z duhovi so strogo osebni. Očitno je, da je njegova sposobnost delovanja toliko večja, kolikor več duhov je sposoben kontrolirati in kolikor več magičnih orožij ima na razpolago. Glavna funkcija *piaijev* je zdraviteljska. Indijanci le redko pripisujejo bolezni naravnim razlogom. Največkrat verjamejo, da jih povzročajo nevidne puščice, s katerimi je bolnega zadel čarovnik, ki boče povzročiti slabo ali priklicati nad bolnega sovražni duh, včasih tudi, da gre za krajo duše, da bi bila maščevana kakšna žalitev. V prvem primeru je naloga šamana odstranitev nevidnega predmeta, tujka iz telesa bolnika, v drugem pa najdenje duše in njeno vodenje nazaj v fizično telo. Intervencija šamana je v primeru bolezni potrebna le v najhujših primerih, saj se Indijanci drugače zdravijo sami ali drug drugega z magičnimi formulami, podobnimi tistim, ki jih uporablja šaman. Šamanski način zdravljenja se je znašel v krizi s pojavom bolezni, ki so jih prinesli belci in za katere njihova zdraviteljska tradicija ni poznala zdravil. Tako kot se zmanjšuje število Indijancev, vztrajno upada tudi število šamanov, čeprav je v zadnjih desetletjih predvsem zaradi povečanega zanimanja belcev za alternativne oblike zdravljenja čutiti večjo podporo njihovem delovanju.

Znan je primer izpred dveh let, ko se je v Amazoniji razdivjal obsežen gozdni požar. Ko so odpovedale vse sodobne metode gašenja, so na pomoč poklicali dva šamana, da sta z obvladovanjem naravnih elementov priklivala deževje, ki je požar pogasilo. Šaman ima v plemenu veliko zadolžitev: napoveduje prihodnost, razlaga sanje in prerokbe, zbujajo magične moči, h katerim se zateka po pomoč, s svojim posredništvom omogoča vstopanje v stik z onostranstvom. Najpogostejše so vse šamanske funkcije združene v enem človeku, v plemenu Xavantes pa so funkcije razdeljene med gospodarja dežja, ki ukazuje naravnim elementom, gospodarja kobre, ki zdravi pike kač, gospodarja sanj, ki slednje razlaga in prerokuje, ter gospodarja mitov, ki pozna, pripoveduje in razlaga zgodovino plemena in njegove legende.

Ko so Španci in Portugalci pri odkrivanju Novega sveta naleteli na Indijance, se je v cerkvenih krogih razvnela polemika zaradi teološke kontroverze, s katero so se beli osvajačci že srečali v Afriki: kako to, da jim je Bog toliko let odrekal odrešitev? In če so apostoli razširili ter oznanili sporočilo evangelijev med vse ljudi, zakaj ga Indijanci niso poznali? Zdelo se je, da se je odgovor našel, ko so Portugalci v XVI. stoletju v Vzhodnih Indijah odkrili krščansko skupnost, katere osnivanje so pripisovali svetemu Tomažu. Ker pa pojma Vzhodnih in Zahodnih Indij še nista bila povsem definirana, so logično sklepali, da je bil evangelij prinesen tudi na novi kontinent. To hipotezo je na svoj način potrjevala poleg vere mnogih plemen v nesmrtnost duše tudi legenda, razširjena po vsej Ameriki, ki je govorila o belem in bradatemu preroku, ki je v davnih časih priplul na njene obale. V amazonskem obrežnem pasu so Indijanci dali belemu šamanu (pajé), ki je prišel z morja, ime Sumê. Obrežne Tupíje, ki so po svojih legendah potomci mitskih bratov, ki sta se rešila vesoljnega potopa, je naučil pridelovati manioko. Ni bilo težko povezati imeni Sumê in Thomê. Apostolu Tomažu so pripisali odtise stopinj, ki jih je pustil na skalah pri Rio Japurá mitski heroj Sumê. Po svoji interpretaciji legende so Portugalci sklepali, da so Indijanci imeli priložnost sprejeti evangelij, a so ga zavrnil. V prvih letih po odkritju Amerike in tam živečih indijanskih plemen je zato marsikateri osvajalec dvomil, ali naj Indijance sploh šteje za prave ljudi, in se spraševal, ali jim je sploh smiselno pridigati evangelij in jih kršćevati. Tako je šele leta 1537 papež Pavel III. z bulo *Veri homines* razglasil Indijance za »fidei catholicae et sacramentorum capaces«.

Kljub temu pa se je njihovo iztrebljevanje začelo zaradi belega pohlepa in predsodkov do drugače živečih staroselcev. Tako je že okoli leta 1520 škof San Dominga Alessandro Geraldini v pismu papežu zapisal, da je za nevernike veliko bolje, da »so kupljeni in da so po zakonu Večnega Boga sužnji krščanskim ljudstvom, kot pa da živijo svobodno brez naše vere«, Juan Gines de Sepulveda pa je razvil tezo o obstoju »juste cause« v vojni proti Indijancem, ki so tako ali tako »sužnji po svoji naravi«. Ker pa so kmalu ugotovili, da Indijanci niso primerni za težaška dela in da jih desetkajo bolezni belcev, so jih obtožili, da so po svoji naravi »lahkoživi, nedelavni, melanholični, strahopetni, slabo vzgojeni, nestanovitni in omahljivi«. Tako jih je označil F. de Oviedo, ki je bil tudi mnjenja, da Bog dovoljuje izginotje »teh divjih in zverinskih ljudi« zaradi izčrpanosti, pomanjkanja hrane, poškodb in bolezni, ki so posledica njihovih »velikih, v nebo vpijočih, ostudnih in nagnusnih grehov«; to je potrdil tudi Lope de Gomara v svoji Splošni zgodovini Zahodnih Indij. Tako so bila že v začetku dana opravičila inštitucionaliziranju njihovega zaslužjevanja, zatiranja in iztrebljevanja.

Mnogi verniki in duhovniki pa niso sprejemali takega posploševanja in površinskega v imenu Boga: tak je bil na primer Bartolomeo de Las Casas, ki se je leta 1550 pred komisijo teologov in pravnikov pogumno zoperstavil nasilju, krivičnosti, podlosti, plenjenju in ropanjem, ki so jih izvajali belci na Novem kontinentu, ter izjavil: »Odkar so prišli v Indije, so Španci na vsakem

področju in vsako leto žrtvovali svoji ljubljeni boginji, lakomnosti, več Indijancev, kot so jih sami v celem stoletju žrtvovali svojim bogovom v vseh Indijah. V zadnjih petinštiridesetih, osemindširidesetih letih smo opustošili in uničili dežele, poseljene z nič hudega hotečimi in humanimi ljudmi, da bi se dokopali do blaga in bogastev, iztrganih in nasilno prisvojenih z največjo krutostjo, krivičnostjo in tiranijo. »Kakšno leto pozneje je Manuel de Nobrega v svojem Dialogu o spreobračanju nevernikov zapisal, da so Indijanci »v mnogih pogledih superiorni kristjanom, ki tu bivajo, ker resnično živijo v skupinskem duhu in bolje opazujejo naravne zakone«.

Kako obsežno je bilo pustošenje belcev, priča podatek, da je leta 1500, ko je portugalski admiral Cabral pristal ob obalah Amazonije – to je tudi uradna letnica odkritja Brazilije –, v amazonskih pragozdovih po ocenah živel okoli pet milijonov Indijancev v različnih plemenskih skupnostih. Do današnjih dni se je njihovo število zmanjšalo na vsega 230 tisoč v preostalih 180 plemenih, ki govorijo 170 različnih jezikov. Od teh je večina že popolnoma integrirana v brazilske družbe ali pa je v stalnem stiku s prevladujočo kulturo, z okoli petintridesetimi plemeni so stik že vzpostavili, kakim tridesetim se še niso približali, pa vedo zanje, in okoli trideset plemen je še neidentificiranih. Ni še daleč čas, ko so bili staroselci v lastni domovini povsem brezpravne osebe in je brazilska vlada vabila naseljence v Amazonijo s sloganom »Zemlja brez ljudi za ljudi brez zemlje«. Kot da Indijancev sploh ne bi bilo. Največji problem kratkega stika med indijanskimi kulturami in civilizacijo belcev je bil v konceptualno povsem različnem ustroju družbene organiziranosti in povsem različnih sistemih vrednot. Tako je na prelomu stoletja Jules Crévaux podal naslednjo ugotovitev: »Problem civiliziranja Indijancev v Južni Ameriki tiči v odsotnosti njihovih ambicij. Indijanec, ki ima en nož, ne bo storil absolutno ničesar, da bi prišel še do enega.« Vsakdanje življenje Indijancev se namreč usklaja s principi kolektivistične ekonomije, zaradi česar je vse v skupnosti skupna last in se pogosto deli tudi plen, ki so ga ulovili posamezniki. Po tradiciji si Indijanci delijo pravice in dolžnosti v funkciji preživetja skupine, ne želijo več od tega, kar imajo, in nočejo biti več od tega, kar so. Ker »med njimi ni pohlepa«, kot lahko ugotovimo skupaj z Amerigom Vespucijem, tudi ne potrebujejo razsodišč. Proizvodnja, kapital, denar in akumuliranje dobrin so za amazonske koncepte enako nepredstavljivi kakor hierarhija, moč in privatna lastnina. Ali pa delo, v pomenu, ki ga dajejo tej besedi belci: nobena spontana indijanska aktivnost, pa naj bo še tako težka in garaška, namreč ne odgovarja mentaliteti profita, in vsakršno prizadevanje, katerega viden rezultat ni takojšnja uporabnost, uide iz koncepta amazonskega življenja. Ko si Indijanec zagotovi preživetje, ne čuti drugih potreb. Ko razmišlja o jutri, počne to le v zvezi z nespremenljivim ritmom menjavanja letnih časov in dihanja brezmejnega pragozda, ki že od nekdaj sestavlja njegov svet. Svet, ki mu je prilagodil svoje navade, rituale in obrede ter ga opisuje in razlaga v svojih mitih in legendah.

Tri zemlje

So tri zemlje, ena vrh druge, in ljudje prebivajo na srednji, ki pa je bila na začetku tam, kjer je zdaj nebo. Nebo je namreč hotelo zamenjati mesto, ker se je naveličalo gledati, kako padajo z vrha nanj človeški iztrebki.

Dolgo časa je visoko drevo povezovalo zemljo in nebo in po njegovem deblu so lahko ljudje z lahkoto plezali v zgornji svet, da bi lovili divjačino, ki je je bilo tam v obilju v vsakem letnem času.

Ker so imeli vedno dovolj hrane, niso mogli postati skopi, lakomni in revni. Nekega dne pa so ubili jaguarja, in ko so si ga delili, so nekemu starcu dali vamp, ki ga nihče ni hotel. Starec je, užaljen, zažgal veliko drevo in tako se lovci, ki so bili še v zgornjem svetu, niso mogli vrniti v svoje koče. Ostali so na nebu kot ozvezdje Plejad.

Ker je zgoraj hladno, so v votlem palisandru prižgali ogenj, ki nikoli ne ugasne. Pepel tega drevesa pa je slana, ki pokrije zemljo v zimskih jutrih.

Tudi tretji svet, spodnji, je podoben našemu, le da imajo ljudje, ki tam živijo, jedače v obilju in tudi oblek jim nikdar ne manjka.

Toda v te kraje je dovoljeno potovati le mrtvim in šamanom. Drevo yuchan, ki raste tam, je polno nevidne krvi, ki teče iz teles vseh bolnikov. Piai jo hodijo nabirat, da jo lahko potem pijejo hudobni duhovi, ki povzročajo gorje in bolezni človeštvu.

V spodnji svet gredo šamani iskat tudi duše, ki so jih duhovi ujeli in jih zaprli v kletke. A ker se do tja razteza ogromno močvirje, se morajo, da bi ga prečkali, spremeniti v ptice. Pri tem včasih niso dovolj hitri, zato se v močvirje ugreznejo ter tako tudi sami postanejo ujetniki podzemlja.

Na robu sveta teče velika reka. Eden od njenih bregov je pokrit z grmovjem in trnjem, drugi je zelen in se razteza vse do Velikega ognja, ki gori noč in dan in v ogromnem loncu kuha jed, ki je še noben človek ni poskusil.

Spremenjeni v caranchos, šamani lahko dosežejo Veliki ogenj ter se z njim prijateljsko šalijo. Le ko jih ta vpraša, kje je savana, mu zaradi bojazni, da bi jo požrl, ne odgovorijo.

Molk

Nekoč je Veliki ogenj namreč že požgal obsežen del vesolja, zgoreli so ljudje in živali ter rastline do korenin. Preživel je le en par, ki je našel zatočišče v objemu reke. Ko je ogenj ugasnil, sta moški in ženska priplavala na breg, toda tam ni bilo niti enega drevesa, v katerega senco bi lahko sedla.

Tako je tapioson vzel svoj tamburin in začel igrati ob vznožju sežganega debla, tako kot to počnejo Indijanci, ko dozorijo rožiči. Vzklil je poganjek in rasel tako hitro, da je košato drevo v dvajsetih dneh s svojimi listi razširilo senco nad človeštvom.

Na pepelu je ponovno zrastel gozd in vanj so se vrnile živali.

piai – šaman; caranchos – vrsta jastreba; tapioson – ptič z rumenimi prsmi

Pleme Pilagá (Gran Chaco)

Inti popravi svojo napako

Inti, Sonce, je dal življenje vsem vrstam rastlin in živali ter jih oblekel v barve, ki so vsaki od njih najbolj ustrezale. Potem se je vrnil v svojo palačo na nebu.

Pozabil pa je na ptice, ki so ostale vse enako sivkaste, kot da bi jih kdo povaljal v blatu.

»Inti, zakaj nam nisi pobarval kril, prsi, kljunov in repov?« so se pritoževale. A naj so še tako kričale iz polnih grl, njihovi glasovi niso segli do neba.

»Le nekaj lahko storimo,« je dejal jastreb.

»Kaj?« so zavzdihale ptice, ki so izgubile že vsako upanje.

»K Soncu moramo.«

»Nikoli nam ne bo uspelo priti do njega,« so zaščeбетali majhni ptički.

Orel pa jih je pomiril.

»Jaz, kondor in vsi, ki se počutite dovolj močni, bomo leteli spredaj in tako boste vi lažje frfotali za nami.«

»Med dolgo potjo bomo lačni in žejni,« se je spomnila štokrlja.

»S sabo bomo vzeli tudi hrano in vodo,« ji je zagotovil jastreb.

Ko so poleteli, so spodaj ostali le kolibriji, najmanjši vseh ptičev, ter škrijanec, ki je prepeval s takim veseljem, da ga obledele barve njegovega perja sploh niso motile.

Ptiči so se usmerili naravnost navzgor, in bolj ko so se oddaljevali od zemlje, bolj je vročina sončnih žarkov postajala neznosna.

Na njihovo srečo se je Inti ravno takrat prikazal na nebeški terasi.

»Le zakaj prihajajo sem ti ptiči?« se je začudil in se takoj spomnil, da jih ni povabil k izbiri barv. »Popravl bom napako. Vendar si bodo osmodili perje, če tega ne storim čim prej.«

Takoj je zbral oblake, razpršene v zraku, oblačke in meglice ter ukazal vetru, naj jih napiha skupaj v ogromno gmoto. Čez nekaj trenutkov je začelo deževati.

Nevihta pa je bila kratka: sonce je posijalo skozi oblake in na nebu pod njimi je mavrica razprostrla svoje svetle barve.

»Poglejte! Inti ve, kaj hočemo od njega,« so vpili ptiči, ki so leteli pod njo.

In vsi so poleteli proti mavričnemu loku.

Izbirali so lahko povsem svobodno. Kardinalček se je pokotalil po rdeči, tukan je potopil svoj kljun v rumeno, papagaji pa so vreščeč eden drugemu naškropili vse mavrične barve.

Inti jih je nasmejan opazoval z vrha.

»Ne vidim škranca in kolibrijev,« je opazil v nekem trenutku.

Razložili so mu, da je škranec zadovoljen s svojo obledelo barvo, ker ima tako čudovit glas, drugi pa si niso upali na pot s svojimi krhkimi krili.

»Tudi zanje bom poskrbel,« je zagotovil bog. In spustil je nekaj kapljic mavrice v kelihe cvetlic, kamor hodi ptiček brez počitka srkat medicino. Ko so kolibriji vanje vtaknili svoje drobne kljunčke, so se njihova peresa obarvala z vsemi barvami.

Ptice so zadovoljne in srečne poletele nazaj proti zemlji.

»Vsako jutro, ko se Inti pojavi na nebu, mu moramo zapeti hvalnico in se mu zahvaliti,« so si obljubile.

In še dandanes držijo besedo.

Pleme Matakó (Paragvaj)

Zgornji svet

Aratana je živela na nebu s svojo družino. Nekega dne je zaupala svojima sestrama: »Videla sem lepega mladeniča spodaj na zemlji. Kaj pravita, če bi ga prinesle sem gor?«

Najmlajša je navdušena: »Jaz se bom z njim poročila!«

»Bomo videli, katero med nami bo izbral,« ji odgovori Aratana.

Sklenejo, da se spustijo na zemljo.

Tega dne je mladenič s svojo ostarelo materjo čistil polje. Ravno ko ga je ta spomnila, da nimata s sabo nič hrane, se je zaslišalo prhutanje golobic.

»Vidiš, kaj bova imela za kosilo,« reče mladenič.

Vzame puščice in pihalnik ter odide v smeri petja, ki je medtem potihnilo. Prispe do Aratane in njenih dveh sester, ki so sedele na jasi sredi gozda.

»Kaj pa iščeš?« ga vprašajo sestre.

»Zdelo se mi je, da slišim gruljenje golobic, in sem jih prišel uloviti za svojo mamo,« je sramežljivo odgovoril.

Nekaj časa so se skupaj kratkočasi, potem pa so dekleta mladeniču porbarvala obraz in noge z urucujem, tako da je bil podoben golobu. Njegov pihalik so obesile na veje nekega drevesa in spremenil se je v kačo, iz njegovega tula pa so naredile gnezdo sršenov.

Mladenič je bil ves omamljen od toliko čudežev, in ko so ga dekleta vprašala, katera od njih mu je najbolj všeč, je brez oklevanja dejal: »Aratana.«

»Približaj se in položi glavo v moje naročje,« mu je rekla ona.

Z dlanjo mu je prekrila oči, da ga velika, bleščeča luč ne bi oslepila, in ga skupaj s svojima sestrama odnesla v nebo.

Nekaj časa je moral še hoditi s sklonjeno glavo, da ne bi oslepel, počasi pa se je navadil na nebesni sijaj, in ko je končno lahko pogledal naokoli, je ugotovil, kako čudovit je svet zgoraj.

Prostrana reka Chavati je tekla mirno in delila množico duš ljudi na nebu.

Pročelje Ta-éjine hiše je bilo polno rož. Njene živali v bližnji ogradi niso bile podobne nobeni zemeljski vrsti. Ko jih je Ta-é spustila, so plavale v vodah reke.

Aratanini starši so mladeniča slovesno sprejeli in oče je hčerkam ukazal, naj pripravijo pivo iz manioke.

Dekleta so tako odšla k drevesu, katerega veje so bile obložene s sladko manioko, ki raste le na rastlinah. Ko je mladenič videl, da so utrgale samo dva, za dlan velika sadeža, je pomislil, da ne bosta dovolj.

Aratana je prebrala njegove misli in dejala: »Več kot dovolj bosta, boš videl.«

S svojima sestrama je začela lupiti in rezati nabrani manioki in kar ni bilo konca, toliko ju je bilo. Koščke so nato prežvečile, da so se zdrobili, ter jih dale kuhat, tako da so pod kotel položile le en žareč ogorek. Ko je bila pijača pripravljena, so z njo napolnile pet posod, velikih kot človek, in dovolj je bilo za vse številne prebivalce neba, ki so bili povabljeni na slovesnost.

Čez nekaj časa je Aratana rekla mladeniču, da je slišala jok njegove ostarele matere, ki se počuti sama na zemlji. Umila mu je ušesa in tudi on je lahko zaslišal njeno jokanje.

»Pojdita jo potolažit,« je predlagal Aratanin oče.

Sedla sta v golido; Aratana je možu položila roko čez oči in med letenjem sta se spustila na jaso, kjer je mati sedela pred kočjo.

»Tukaj sem, mati, ne joči več,« ji je rekel sin in jo objel.

Povedal ji je, kaj se mu je zgodilo, ji predstavil ženo ter odšel na lov z lokom in puščicami.

»Prinesel sem ti agutija,« se je pošalil, ko se je vrnil.

Ulovil pa je tapirja in starka je bila zelo zadovoljna.

»Če odideta, bom znova ostala sama,« je zajokala, ko je videla, da se sin z ženo spet odpravlja v nebo.

»Pa pojdi še ti z nama,« sta ji predlagala.

Povzpela se je ravno tako z zaprtimi očmi kot sin, da ne bi oslepela.
Ko so prispeli, je Aretusin oče ukazal prinesiti v Ta-éjino hišo bučo, polno vode, z njo umil starko ter ji tako vrnil mladost.
Od takrat živijo srečni skupaj tam zgoraj na nebu.

Ta-é – vrhovna boginja plemena Tukuna (Sonce)
sladka manioka – Manioth palmata
aguti – vrsta glodavca (Dasyprocta aguti)
urucu – barvilo iz sadežev Bixe orellane

Pleme Tukuna (zahodna Amazonija)

Tekma z jelenom

Jabuti se je sprehajal po gozdu, prepevajoč in igrajoč na svojo flavto:

»Iz jaguarjeve kosti sem si naredil flavto, fru, fru ...«

Pridružil se mu je jelen.

»Je kaj novega, želvak?«

»Ubil sem jaguarja.«

»Daj no! Ne verjamem.«

»Poglej: iz njegove kosti sem si naredil flavto.«

»Če si res tako možat, se pa pomeri z mano v teku.«

»Z veseljem. Splaval bom na drugi breg reke. Tako bova lahko tekla vsak po svojem bregu, ne da bi se ovirala.«

»Odlično! Samo poklical te bom, in vedel bom, kje si.«

»Seveda. Pusti mi le nekaj časa, da proučim tekmovalno stezo.«

Želvak je odplaval na drugi breg in sklical svoje sorodnike, saj je imel načrt, kako preslepiti jelena.

»Poslušajte me: jelen me je izzval na tekmo v teku in prepričan je, da bo zmagal in se mi potem posmehoval. Z vašo pomočjo pa mu lahko dam dober poduk. Postavite se vzdolž reke in vedno, kadar bo poklical, naj mu odgovori želva, ki je dlje od njega. Razumete? Tako bo tekel in tekel, dokler ne bo omagal.«

Ko so se sorodniki postavili na svoja mesta na dolgem odseku brega, je Jabuti poklical jelena in mu sporočil, da je pripravljen na start.

»Pustil ti bom nekaj prednosti, želvak. Kar pojdi naprej, ni mi treba dosti, da te dohitim s svojimi dolgimi nogami,« se je bahal jelen. Prepričan v svojo zmago, je lep čas postopal, a se je le podvizal, ko je od daleč zaslišal glas enega od Jabutijevih sorodnikov.

»Jelen, hej, jelen, kje si?«

»Prihajam, vodna želva, zgubljena v gozdu, prihajam,« ji je zaklical nazaj. Začel je teči, in ko se mu je zdelo, da je nasprotnika že prehitel, ga je poklical, da bi se mu porogal: »Kje si, želvak?«

Na svoje veliko presenečenje pa je odgovor zaslišal z mesta, ki je bilo precej pred njim.

»Tu sem, jelen! Podvizaj se, če me hočeš dohiteti!«

»Prehitel te bom v dveh skokih,« je zagotovil jelen. A nikakor ni mogel razumeti, kako je lahko Jabuti toliko pretekel. Zato je z istega mesta čez nekaj časa ponovno zaklical: »Želvak, imaš še kaj glasu, da mi odgovoriš?«

»Tu sem, jelen; nisi me še dohitel. Če me hočeš ujeti, teci!« je odgovorila želva, ki je bila še bolj oddaljena.

Jelen je stisnil zobe.

»Pa saj to ni mogoče! Koliko je pretekel v tako kratkem času! Ampak zdaj bo videl ...«

Tokrat se je res pognal v tek; a vsakič, ko je poklical, je zaslišal odgovor z drugega brega od želve, ki je bila pred njim.

Jelen je mislil, da se mu bo zmešalo. Popil je nekaj vode, si oddahnil in nadaljeval tekmo. Vsake toliko je zaklical in čez nekaj časa ga želve niso več slišale.

»Ali je umrl?« se je vprašal želvak. »Hej, sorodniki! Bolje bo, da gremo pogledat. Jelen! Jelen! Kje si? Kam si se skril? Zbral sem svoje sorodnike za primer, če potrebuješ pomoč. Prihajamo na tvoj breg. In seveda, stavo sem dobil!«

Pleme Guaraní (vzhodna Brazilija)

Konec sveta

Nanderuvuku, Stvarnik vsega, je stopil z neba in ukazal šamanu Guyraypotyju: »Zaplešite, kajti svet se bo podr!«

Guyraypoty in njegovi so plesali že tri leta, ko so zaslišali grom, ki je napovedoval konec. Od zahoda se je zemlja vedno bolj pogrezala.

Guyraypoty je rekel svojim otrokom: »Pojdimo proč: grmi zato, da bi se bali.«

Odpravili so se na vzhod, proti morju.

Hodili so in hodili in v nekem trenutku so otroci vprašali: »Bo prišel konec sveta tudi sem?«

»Leto dni smo lahko mirni,« jim je odgovoril Guyraypoty.

Tako so obdelali polje. Po enem letu se je zopet zaslišalo grmenje in zemlja se je še hitreje pogrezala.

Znova so se odpravili na pot proti vzhodu in otroci so zopet vprašali:

»Bo prišel konec sveta tudi sem?»

Guyraypoty se je s tem vprašanjem obrnil na Nanderuvukuja.

»Konec se bliža, zato ne pripravljajte več nasadov,« je dejal Stvarnik.

In Guyraypoty je to povedal svojim otrokom.

»Od česa bomo pa živeli?»

»Dal vam bom vse potrebno za življenje.«

Odpravili so se na pot in hodili, dokler jih čarovnik ni vprašal: »Ste lačni?»

Ko so mu povedali, da so na koncu s svojimi močmi, je razgrnil obleko po zemlji, stopil nanjo, se stresel in z njegovega telesa so začele padati pogače iz moke, koruza in krompir.

Obedovali so in nadaljevali s potjo. Ko so bili spet lačni, se je Guyraypoty približal nekemu drevesu, in to se je takoj obložilo s sadeži.

»Eno vejo pustite za tiste, ki pridejo za nami,« jim je svetoval šaman.

Zemlja se je vse bolj segrevala.

Dolgo so hodili, ko so otroci vprašali svojega očeta: »Bo to mesto, kjer smo zdaj, ostalo tudi po potopu?»

»Gore bodo zadržale morje,« jim je odgovoril.

Ustavili so se in Nanderuvuku je ukazal ljudem pripraviti zatočišča, v katerih se bodo rešili pred potopom.

»Pomagajte mojim otrokom!« je Guyraypoty zaprosil živali. »Pomagajte jim zgraditi hišo!«

Toda nobena žival se ni odzvala.

»Pa naj bo! Bomo videli, kako se boste vkopavale, ko bo prišel veliki potop!« jim je odvrnil.

Postavili so kočo in zaplesali, kajti tako jim je bilo naročeno.

In dež se je začel v potokih zlivati z neba. Živali so v obupu iskale prostor, kamor bi se rešile; ptice niso več mogle leteti. Voda jim je tekla v kljune in zračni vrtinci so jih zanašali.

»Ne bojte se,« je svojim dejal Guyraypoty, »dež je tu, da ohladi zemljo.«

Kljub temu pa je stopil iz koče, da bi jo prekril. Zajokal je in njegova žena ga je bodrila: »Ne boj se, povzpni se na streho, iztegni roke, da boš priklical jato dobrih ptic. Ko bodo posedle na tvoje telo, jih poženi v let proti zenitu.«

Tako je Guyraypoty zapel svojo čarovno pesem. Zaradi plahutanja nešte- tih kril se je koča premaknila, se zavrtela, se vzdignila nad valove in se osvobodila v nebo.

Dosegli so nebeška vrata: in voda je odtekla za njimi.

Po verovanju Apapokuvov je zemlja podprta z dvema tramovoma, položeni- ma v križ, ki predstavlja tudi vse štiri strani neba. Ogenj najprej zajame zahodni konec trama, voda pa preplavi svet, da bi pogasila požar.

Pleme Apapokuva (osrednja Brazilija)

Jaguar, ogenj in dež

Jaguar je bil zadovoljen sam s sabo: bil je tako močan in krut, da so se ga vse živali bale.

Tudi tistega dne ob zori, ko je med visokim rastlinjem zasledoval agutija, je mislil, da je najmočnejši in najspretnější lovec v vsem pragozdu. A ravno ko je hotel skočiti na plen, se je ta skril v svoj brlog.

Jaguar je pomolil gobec v luknjo, a bila je pregloboka, da bi agutija pregnal iz nje. Odnehal je in se začel potikati po gozdu, da bi našel drugo hrano.

In tako je srečal čudno bitje, majhno in okroglo, ki je nosilo na hrbtu zvrhano košaro rib.

»Kdo si?« je zarenčal z vročo sapo jaguar.

»Ogenj sem,« mu odgovori nežen, droben glasek.

»Zakaj ne bežiš? Se me ne bojiš?«

»Bi se te moral? Zakaj pa?«

»Ker sem jaguar,« razloži zver, presenečena, da je nekdo ne pozna. Z enim skokom spleza na drevo in polomi lepo število vej. »Vidiš, kaj lahko naredim!«

»Pa si res močan,« mu je polaskal ogenj.

»Zagotovo močnejši od tebe. Zato mi daj košaro, ki jo nosiš na hrbtu, ali pa te požrem z enim grizljajem.«

Ogenj je takoj ubogal in se zvil v klobčič, dokler ni postal le drobna iskrica. Zver se je jezno vrgla nanjo, a ko se je je dotaknila, se je med žvižgi in prasketom vnel vroč ogenj.

Jaguar je zakričal od bolečine in z grozo opazil, da so njegove tace postale črne kot oglje – in take so ostale za vedno. Zelo se je prestrašil, se pogl na najbližje drevo in se ni ustavil, dokler ni priplezal do vrha.

»Ne boj se, nisem močnejši od tebe,« je rekel s prepričevalnim tonom ogenj, vrteč se proti drevesu.

V kratkem so se plameni dvignili, objeli deblo, se obesili na najnižje veje in se začeli vzpenjati.

Jaguar je ves prestrašen skočil na tla, ob doskoku naredil preval in začel teči proti kupu skal z vso močjo, ki mu je še ostala. Ogenj pa za njim.

Skale so hladne: tu bom varen, je pomislil begunec.

A kako se je motil. Ognjeni zublji so vstopali v špranje in razbelili kamnito gmoto, da je začela pokati. Cel slap razgretih koščkov se je usul na kožuh zveri, da ima še dandanes sledove opeklin.

Jaguar je spet začel bežati, tokrat proti reki. Skočil je vanjo v upanju, da si bo tako pohladi opekline.

Ogenj pa se je oprijel grmovja ob reki in valovi so kmalu začeli vreti.

»Močnejši si od mene,« je kričal jaguar. »Prosim te, pusti me pri življenju.«

»Naj ti bo!« je tedaj rekel ogenj, se zvil v klobčič in postal le drobna iskrica, ki jo je veter vzdignil in ponesel daleč proč.

Glej, kaj se zgodi, če se meriš z nekom, ki ga ne poznaš, si je mislil jaguar, medtem ko si je lizal rane.

In nekaj časa se ni več bahal s svojo močjo.

Nekega dne pa je srečal dež: majcenega in prozornega kot kapljico z reke. Nikoli prej ga ni videl, in ko ga je vprašal, kdo je, je hotel zvedeti še, česa je zmožen.

»Ah, samo tega, da pada voda z neba, nič drugega.«

»Povej mi še: ali si močan?«

»Jaz pa močan,« se je branil dež. »Tega pa nisi uganil.«

»Jaz pa sem in Indijanci se me bojijo.«

»Če se te bojijo zaradi moči, potem sem močan tudi jaz, saj jih je pred mano strah,« je rekel drugi.

»Bova videla, kateri od naju jih bo bolj prestrašil,« ga je razdraženo izzval jaguar. »Pojdi z mano v vas.«

Pa sta stopila. Bil je že skoraj večer, ko sta prispela, in ker je bilo vroče, so ljudje ravno privezovali viseče mreže pred kočami, da bi spali na prostem.

Ko je jaguarjevo rjovenje zadonelo v zraku, je šel glas med moškimi: »Pripravimo loke in puščice: jutri bomo lovili jaguarja.«

»Glej, kakšen nemir sem vnesel mednje,« je bila zadovoljna zver. »Zdaj bi pa rad videl, kaj ti lahko storiš.«

Dež je začel mrmrati nerazumljive besede, in prve kapljice so začele padati z neba.

»Umaknimo se, preden pride do naliva!« so rekli Indijanci in iskali zavetje v svojih kočah. V kratkem je začelo liti kot iz škafa, in jaguar, ves potr, si je moral žalostnega srca priznati, da je tudi dež močnejši od njega.

Pleme Taulipang (Brazilija)

Po knjigi Tersilla Gatto Chanu: Miti e leggende dell'Amazzonia prevedel in priredil Vasja Bratina

Ozemljitev